

MOGUĆNOST UTJECAJA MARKA ANTUNA DE DOMINISA NA THOMASA HOBBESA*

VESNA TUDJINA

Odsjek za povijesne znanosti

Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, Zagreb

UDK 262.12 Dominis, M. de
1 Hobbes, T.
Prethodno priopćenje
Primljen: 25. 5. 2010.
Prihvaćen: 12. 7. 2012.

Sažetak

Za vrijeme Dominisova boravka u Engleskoj, nešto dužeg od pet godina (1616–1622), Thomasu Hobbesu bilo je tek oko trideset godina i živio je izvan Londona na dvoru obitelji Cavendish, gdje je proveo velik dio svog dugog životnog vijeka kao tajnik grofa Williama Cavendisha i učitelj njegova istoimenog sina. Iako je mogućnost njegova susreta s Dominisom postojala u Engleskoj (za vrijeme prevođenja Baconovih *Moral Essays* na talijanski jezik,) ali i ranije u Veneciji (dok je Hobbes sa svojim učenikom putovao Italijom), za to nemamo pisanu potvrdu. Međutim u kući obitelji Cavendish danas postoji arhiv koji sadrži Hobbesovu rukopisnu ostavštinu, kao i biblioteka, čiji je sadržaj sam Hobbes sastavio, a koja nam pokazuje da je Hobbes imao uvid u sve Dominisove objavljene radove. Tridesetak godina nakon Dominisove smrti Hobbes je objavio knjigu: *Leviathan or the Matter, Forme, et Power of a Common-wealth Ecclesiastical and Civil* (1651), u kojoj se, više nego u ranijim djelima, bavi pitanjima odnosa crkve i države, što otvara mogućnost usporedbe s Dominisovom *De republica ecclesiastica*.

Bez obzira na neke sličnosti i još više na razlike, Dominisovo je djelo jedan od temelja na kojima su niknula Hobbesova promišljanja o ustroju države.

Ključne riječi: pisma, Micantio, Chatsworth, Hobbes, Dominis, crkva, država

Pretpostavka o nužnosti veze između Marka Antuna de Dominisa i Francisa Bacona, jer su obojica jednake dobi i u isto vrijeme zauzimali vi-

* Izlaganje održano na međunarodnom simpoziju »Petrić i renesansne filozofske tradicije« održanom u Cresu 24–27. rujna 2008. u okviru 17. Dana Frane Petrića u organizaciji Hrvatskoga filozofskog društva.

soke položaje¹ na dvoru kralja Jamesa I. i obojica se zanimala i za prirodne znanosti, te se čak bavili istim fizikalnim problemom – fenomenom plime i oseke,² rezultirala je skoro slučajnim pronalaskom jednog krivo atribuiranog spisa u prijepisu u Britanskoj biblioteci,³ pa onda i njegova originala u privatnom arhivu obitelji Cavendish u Chatsworth House⁴ u Engleskoj, koji je u istraživanju uključio Thomasa Hobbesa.

U tom je arhivu pohranjena Hobbesova rukopisna ostavština,⁵ u kojoj kao zasebna cjelina postoji spis pod naslovom »Translations of Italian Letters«.⁶ Uvez sadrži sveukupno 76 prepisanih pisama,⁷ nastalih u razdoblju od deset godina, datiranih od 30. listopada 1615. do 21. ožujka 1625. godine, koja komentiraju razne, uglavnom političke događaje i intrige aktualne u Europi tog vremena, među kojima su Dominis i zbivanja vezana uz njega

¹ Francis Bacon obavljao je službu lorda kancelara i čuvara velikog pečata, a Dominis službu dekana Windsorskog.

² Marcus Antonius de Dominis, *Euripus seu de fluxu et refluxu maris. Sententia*. Romae. Apud Andrea Phacum, 1624.

³ The British Library – BL, Add. MS 11, 309. Dokument je pogrešno atribuiran: »F. Fulgentio to the Duke of Buckingham«, i ponešto skraćen u usporedbi s originalom.

⁴ Dvorac Chatsworth House nalazi se u pokrajini Darbyshire, ali zbirka se zove *Devonshire collection*, jer obitelj Cavendish nosi plemstvo od pokrajine Devonshire (od 1618. godine grofovi – Earls, a od 1694. godine vojvode – Dukes of Devonshire). Zahvaljujem obitelji Cavendish što mi je dopustila istraživanje.

⁵ Hobbesova rukopisna ostavština (Devonshire Collections, Chatsworth, Hobbes Group) uređena je u sedam skupina:

- A. Rasprave i ostali Hobbesovi sustavni spisi u završenoj formi.
- B. Rasprave i ostali sustavni spisi koje je Hobbes sakupio ili su prepisani za njega, ali ne njegovi.
- C. Matematičke bilješke ili fragmenti od Hobbesa, uglavnom pisani njegovom rukom.
- D. Rukopisi vezani uz Hobbesa u odnosu prema obitelji Cavendish.
- E. *Personal memoranda*.
- F. Rukopisi pronađeni unutar Hobbesove ostavštine koji imaju neku neodređenu vezu s njim.
- G. Rukopisi pronađeni u njegovoj ostavštini koji očito nisu s njim osobno povezani.

⁶ Devonshire Collections, Chatsworth, Hobbes group, Translation of Italian Letters, signatura: 73Aa.

⁷ Kožnati uvez sadrži 258 (248 numeriranih i 10 bez paginacije) stranica prijevoda, sveukupno 76 pisama, od kojih je prvih 67 datirano, od 30. listopada 1615. do 21. ožujka 1625. godine, dok zadnjih 9 nema ni datuma ni mjesta nastanka, ali je vidljivo da su u logičnom redosljedu. Prvih je 64 pisama numerirano rimskim brojevima na marginama, dok je preostalih dvanaest (65–76) nenumerirano i vidljivo je (po papiru i uvezu) da su kasnije uvrštena u svezak.

stalna tema. Između ostalog u tim se pismima potvrđuje Dominisovo sudjelovanje u prevođenju Baconovih *Moral Essays* na talijanski jezik.⁸

Pisma su upućena Williamu Cavendishu, prvom grofu (Earl) od Devonshirea, a ne Buckinghamu,⁹ kao što je navedeno uz prijepis u Britanskoj biblioteci.¹⁰

Neki autori¹¹ misle da su pisma upućena drugom grofu Williamu Cavendishu, najvjerojatnije zbog njegovog susreta s Micantijem 1615. godine u Veneciji. Međutim na marginama svih pisama napisani su komentari koji općenito upućuju na sadržaj dotičnog dijela pisma, a pisani su u prvom licu jednine, te se podrazumijeva da ih je napisao onaj komu su pisma bila upućena.¹² Osim toga pisma prestaju 1625. godine kada prvi grof umire.¹³

Autor je pisama fra Fulgentio Micantio,¹⁴ prijatelj Sarpijev i Galilejev. Pisana su u raznim talijanskim gradovima, a jedno u Splitu.

Pisma su potpisivana, ako uopće jesu, na mnogo različitih načina,¹⁵ što je očito služilo sakrivanju pravog piščeva identiteta. Naime prilično je jasno

⁸ V. Tudjina Gamulin, »Dominis kao prevoditelj Baconovih *Eseja*«, *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, knjiga 1, HAZU, Zagreb, 1998, str. 118.

⁹ 1st Duke of Buckingham, George Villiers (1592–1628), kraljev miljenik, prestolonasljednikov pratilac.

¹⁰ Pogrešna atribucija rukopisa može se eventualno objasniti pronalaskom tog prijepisa u Buckinghamovoj ostavštini, što otvara dodatna pitanja.

¹¹ Noel Malcolm, *De Dominis (1560 – 1624) – Venetian, Anglican, Ecumenist and Relapsed Heretic*, Strickland and Scott Academic Publications, London, 1984, str. 49; Fulgenzio Micanzio, *La speranza dell' unione*, a cura di Enrico De Mas; in appendice: *Lettere ireniche di Paolo Sarpi*, edizioni del Cerro, Tirrenia (Pisa), 1990, str. XXXI.

¹² Najočitiiji dokaz da se radi o prvom Earl of Devonshire čitamo iz uvodnih riječi X. pisma koje glase: »Iz pisama splitskog nadbiskupa shvatio sam da ste nedavno promaknuti na viši stupanj časti«, a na margini komentar: »Čestitka na mom novom odličju«. Pismo je datirano 28. rujna 1618. godine, a lord William Cavendish stariji imenovan je grofom (Earl) prethodnog mjeseca (u kolovozu). Isto tako, prva pisma započinju s: »Noble Sir«, a X. pismo s: »Right Honorable and my very good Lord«, kao što i sva sljedeća pisma započinju s prvom grofu pripadajućom titulom.

¹³ Pretpostavka je da su se spomenuti autori služili prijepisom iz Britanske biblioteke, te nisu imali uvid u adresatove primjedbe na marginama i nisu obraćali pozornost na datume.

¹⁴ Fulgentia Micantija (1570–1654) kao autora pisama identificirao je Vittorio Gabrieli u djelu *Bacone, la riforma e Roma nella versione hobbesiana di un carteggio di Fulgenzio Micanzio*, English Miscellany, 1957, str. 195–250.

¹⁵ I. i III. pismo potpisano je s F. Fulgentio Servita, XXXV. pismo s F. Fulgentio de' Servi, LXXI. s F. Fulgentio, a pisma V. i VI. s F. F. Kao potpisi pojavljuju se razni inicijali: V. S. (dvaput) D. L., D. D., F. L., L. F.; zatim George Gray, Geor: Gray, kojima slijede i G. G., G. B., G. F., B. B., B. M., N. N., P. F., P. S., i R., ali je sigurno da je sva pisma napisala ista osoba, jer pisana su istim stilom, a sadržaj im je ujednačen i sva imaju logičan slijed.

da je njegovo dopisivanje s jednim engleskim velikodostojnikom moralo biti tajno.

Originali na talijanskom jeziku (izgleda) nisu sačuvani.¹⁶

Na prvoj, naslovnoj stranici rukopisa napisano je: »Prevedeno prema originalnim talijanskim pismima po Th. Hobbesu, sekretaru Lorda Cavendisha.«¹⁷

Za vrijeme Dominisova boravka u Engleskoj, od oko pet i pol godina (od kraja 1616. do kraja prve četvrtine 1622. godine) Thomasu Hobbesu (1588–1679) bilo je tek oko trideset godina i živio je izvan Londona na dvoru obitelji Cavendish, gdje je proveo velik dio svog dugog životnog vijeka kao tajnik prvog grofa Williama Cavendisha¹⁸ i učitelj njegova istoimenog sina, a kasnije i unuka.

Prevedeći Micantijeva pisma, koja obuhvaćaju razdoblje od Dominisovih pregovora s Dudleyem Carletonom¹⁹ u Veneciji oko odlaska u London, zatim cijeli period njegova boravka u Engleskoj, te povratak u Rim, njegovo zatočenje i smrt, moramo zaključiti da je Hobbes bio dobro upoznat s Dominisovim životom.

A jesu li se osobno poznavali?

Historiografski, mogućnost njihova osobnog susreta praktično je postojala za vrijeme zajedničkog posla oko prevođenja Baconovih *Moral Essays*, ali sam susret nije zabilježen.

Međutim bilo je moguće da su se susreli već i ranije, početkom 1615. godine u Veneciji, kada Dominis s Carletonom priprema svoj odlazak u En-

¹⁶ Dijelove nekih pisama u prijevodu na talijanski jezik objavio je Enrico De Mas: Fulgenzio Micanzio, *La speranza dell'unione*; in appendice: *Lettere ireniche di Paolo Sarpi*, edizioni del Cerro, Tirrenia (Pisa), 1990.

Opis rukopisa i prijevodi dijelova pisama, koji govore o Dominisu, objavila: Vesna Gamulin Tudjina, »Dominis u pismima suvremenika Fulgentia Micantia u prijevodu Thomasa Hobbesa« u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti, Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, volumen 20, Zagreb, 2002, str. 165–182.

¹⁷ »Translated out of the original Italian Letters by Th. Hobbes Secretary to the Lord Cavendish.«

¹⁸ Sir William Cavendish 1618. godine postao je grof (Earl). Obitelj Cavendish od 1694. godine nosi titulu vojvoda (Dukes). Danas obiteljskim dvorom vlada jedanaesti vojvoda Andrew Cavendish – 11th Duke of Devonshire.

¹⁹ Sir Dudley Carleton (1573–1632), diplomat, engleski veleposlanik u Veneciji od 1610. do 1615. godine, a u Haagu od 1616. do 1625. godine. U historiografiji poznat po golemoj i kompletno sačuvanoj korespondenciji.

glesku, a Thomas Hobbes sa svojim učenicom mladim Williamom Cavendishom tamo boravi od jeseni 1614. do proljeća 1615. godine,²⁰ ali ni o toj eventualnoj zgodi nema zapisa.

Tako njihov međusobni susret ostaje historiografski moguća pretpostavka, ali zasada bez pisane potvrde.

U kući obitelji Cavendish, osim arhiva, stoljećima postoji velika biblioteka, a sačuvan je i popis njezina sadržaja iz vremena u kojem ga je sastavio sam Hobbes, po svojoj funkciji u toj kući. Na tom popisu nailazimo na sva djela koja je Dominis do tada objavio: Dominisov prvi (i do tada jedini) objavljeni rad iz područja fizike *O dugi*,²¹ zatim njegov prvi proglas²² o razlozima odlaska u Englesku, njegovu prvu propovijed²³ održanu u Londonu i naravno *O crkvenoj državi*,²⁴ te moramo zaključiti da su Hobbesu Dominisove knjige bile dostupne i poznate, jer su najvjerojatnije po njegovu izboru i odabrane.

Stoga bez obzira na realitet njihova osobnog poznavanja, u Chatsworthu nailazimo na dokaz da je Hobbes imao uvid u Dominisove knjige.

Više od četvrt stoljeća nakon Dominisove smrti Hobbes je objavio svoju knjigu: *Levijatan ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države*,²⁵ koja se danas u svijetu smatra početkom i osnovom promišljanja o modernoj državi, a gdje se Hobbes, više nego u ranijim djelima, bavi pitanjima odnosa crkve i države.

²⁰ Noel Malcolm, str. 49.

²¹ Marcus Antonius de Dominis, *De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride. Tractatus*. Per Joannem Bartolum in lucem editus. Venetiis, Apud Thomam Baglionum, 1611.

²² *A Manifestation of the Motives, whereupon the most Reverend Father Marcus Antonius de Dominis, Archbishop of Spalato (in the Territorie of Venice) undertooke his departure thence*, London, Printed by John Bill, 1616.

²³ *A Sermon preached in Italian by the most Reverend father Marc' Antony De Dominis, Archb. of Spalato, the first Sunday in Advent, Anno 1617. in the Mercers Chappel in London, to the Italians in that City, and many other Honorable Auditors then assembled*. Upon the 12. Verse of the 13. Chapter to the Romanes, being part of the Epistle for that day, London, Printed by John Bill, 1617.

²⁴ Marcus Antonius de Dominis, *De republica ecclesiastica*, libri X.1 – 4, Londini, Ex Officina Nortoniana, Apud J. Billium, 1617.

²⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan or the Matter, Forme, et Power of a Common-wealth Ecclesiastical and Civil*, 1651, Cambridge University Press, 1991–1992 (izdavač: Richard Tuck).

Moguće su brojne paralele između Dominisove *Crkvene države*²⁶ i Hobbesova *Levijatana*, iako je središte Dominisova interesa Crkva kao institucija, a Hobbesa zanima ustroj države kao alternative anarhiji.

Pored brojnih razlika odmah je uočljiva metodološka sličnost. Baveći se istim pitanjima i Hobbes i Dominis iznose svoje teze u formi vlastitih interpretacija Svetoga pisma.

Obojica poriču crkvi svaku jurisdikciju, svako uplitanje u svjetovnu vlast, što obojica temelje na istoj premisi – da Krist na Zemlji nije nikada prakticirao nikakav oblik svjetovne moći, te u skladu s tim, njegovi nasljednici – apostoli, pa onda biskupi, kao njihovi legitimni nasljednici, isto tako ne mogu imati svjetovne ovlasti, jer to nije uloga koju im je Krist odredio. Dominis smatra da su svjetovni vladari gospodari u svojim državama i u svojoj političkoj vlasti autonomni prema crkvi. Njegov stav da »... ni Crkva, ni Papa ni bilo tko, ni bilo koji od onih kod kojih se nalazi samo crkvena vlast, nemaju uopće nikakva prava ni ovlasti u svjetovnoj upravi kraljevstva niti prema kraljevima i svjetovnim vladarima kao takvim ... Kršćanske vladare ona ne može postavljati, svrgavati, mijenjati, izmjenjivati, kažnjavati, suditi im, sputavati ih svjetovnim kaznama ni vršiti prema njima bilo kakvo svjetovno pravo«,²⁷ Hobbes ne samo da u potpunosti prihvaća već radikalizira.

Za Hobbesa nosilac suverene vlasti ima vrhovnu vlast ne samo u državnim nego i u crkvenim poslovima. Ako želi, on (suveren) može upravu crkvenim poslovima u svojoj zemlji povjeriti papi, nekom biskupu ili skupu biskupa, ali mu uvijek ostaje vrhovna vlast i pravo da ih smijeni. Hobbes dakle misli da crkveni poglavari trebaju biti u službi svjetovnih, a crkva u funkciji uspješnog ustroja države.

Dominis želi crkvu odvojenu od svjetovnih poslova, s vlašću isključivo nad dušama svojih podanika, pa tako i svjetovnih vladara, a odvajanje

²⁶ Marcus Antonius de Dominis, *De republica ecclesiastica*, libri X. 1–4. Londini, Ex Officina Nortoniana, Apud J. Billium, 1617.

5–6. Francofurti ad Moenum, Sumptibus Rulandiorum, Typis Joan. Friderici Weiss, 1620.

7–9. Hanoviae, Sumptibus haeredum Levini Hulsii, 1622.

(Citiram II. izdanje: Heidelbergae, 1618).

²⁷ Marcus Antonius de Dominis, *De republica ecclesiastica*, 1618–22.; lib. VI, cap. 10, 1: »... nempe Ecclesiam, vel Papam, vel quemcunque, aut quosqumque, in quibus sola sit Ecclesiastica potestas, nullum prorsus habere ius, nullam auctoritatem in regnorum temporalium gubernatione, aut in ipsos Reges, et Principes temporales, quatenus Reges sunt et Principes; ... neque potest illa Principes Christianorum instituere vel destituere, mutare, variare, punire, iudicare, poenis temporalis in eos exercere.«

duhovnog od svjetovnog zadano je duhovnom suštinom crkve i služi uklanjanju uzroka razdoru među crkvama, dok za Hobbesa crkva treba služiti državi, pa stoga vrhovni poglavar crkve treba biti kralj.

Za Hobbesa je najbolji oblik države monarhija, dok Dominis svoju crkvenu državu zasniva na demokratskom principu biskupskog kolegija, ali obojica misle da je papa uzurpirao suviše vlasti.²⁸

Dominisovoj crkvenoj državi svrha je brinuti se za duhovnu, a ne svjetovnu egzistenciju svojih članova. Našavši uporište u izvornom kršćanstvu, Dominis ne insistira niti na božanskoj niti na zemaljskoj državi, već na crkvenoj. Crkvena država ne bi poput božanske bila smještena u onostranosti, niti bi bila reducirana samo na problematiku realnog zemaljskog života, već bi na temeljima prvotnog kršćanstva imala biti zemaljska zajednica žive kršćanske vjere, dok za Hobbesa »na ovome svijetu ne postoji duhovna država, jer ta je istovjetna s Kristovim kraljevstvom, za koje Krist sam kaže da nije od ovoga svijeta, nego da će biti na drugom svijetu«.²⁹

Temeljnu razliku čitamo u III. dijelu *Levijatana* »O kršćanskoj državi« (»Of A Christian Common-wealth«), gdje Hobbes insistira na tome da ne može postojati univerzalna crkva, budući da crkva mora zavisiti od građanske vlasti, dok je Dominis, u svakom svom radu i čitavoga svoga života, nastojao upravo oko ostvarivanja univerzalne crkve.

Bez potrebe za umanjivanjem u »svijetu« uspostavljenog Hobbesova prvenstva kao prvog sustavnog teoretičara moderne države i utemeljitelja moderne političke misli,³⁰ može se zaključiti da je Dominisovo djelo dio temelja na kojima su niknula Hobbesova promišljanja o ustroju države.

²⁸ Malcolm ističe da obojica poriču crkvi jurisdikciju i papin primat (obojica polemizirajući sa stavovima kardinala Roberta Bellarmina), ali ne uočava ovu značajnu politološku razliku, već uglavnom govori o Dominisovu utjecaju na kasnije anglikanske teologe (str. 82–83).

²⁹ Thomas Hobbes, *Levijatan ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004, str. 368.

³⁰ Quentin Skinner, *The Foundation of Modern Political Thought*, Volume two, *The Age of Reformation*, Cambridge University Press, 1978, str. 349.

THE POSSIBILITY OF INFLUENCE OF MARCUS ANTONIUS DE DOMINIS ON THOMAS HOBBS

Summary

While Dominis stayed in England (1616–1622), Thomas Hobbes was about thirty years old, and lived outside London in Chatsworth House (Derbyshire), as the secretary of William Cavendish, the first Earl of Devonshire, and tutor of his son. Although the possibility of their meeting existed in England (during the translation of Bacon's *Moral Essays* to Italian language), and earlier in Venice (while Hobbes was travelling with his pupil), but there is no written proof of it. In Chatsworth House there is still the archive, in which Hobbes's manuscripts legacy is kept, as well as the library, whose content Hobbes had collected-created, that show us that Hobbes was acquainted with all Dominis's books. About thirty years after Dominis's death, Hobbes published *Leviathan or the Matter, Forme, and Power of a Common-wealth Ecclesiastical and Civil* (1651), where he dealt with the question of relationship between Church and State, what gave us the possibility of comparison with Dominis's *De republica ecclesiastica*.

However, there is no doubt that Dominis's work was one of the foundations on which Hobbes's thought on relations between Church and State was based.

Key Words: letters, Micantio, Chatsworth, Hobbes, Dominis, church, state